

Жанна Вертій,

викл. кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Білоцерківського інституту економіки та управління
Відкритого міжнародного інституту розвитку людини «Україна»

ЕВОЛЮЦІЯ БІБЛОТЕРАПІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ БІБЛОТЕКОЗНАВСТВА

Зазначено, що бібліотеки виконують культурно-освітні, інформаційні, виховні функції, але вони можуть здійснювати й реабілітаційні заходи, адже серед користувачів бібліотек є люди, обмежені в комунікаціях у силу певних обставин: здоров'я, індивідуальних особливостей, життєвих ситуацій тощо. Для таких користувачів бібліотек книга повинна бути тим інструментом, який проявляє бібліотечну турботу про читача, допомагає гармонізувати особистість.

Ключові слова: бібліотека, читач, бібліотерапія, емоційний стан, лікування книгою, психолінгвістична типологія читачів.

Дедалі частіше у вітчизняній бібліотекознавчій літературі можна зустріти поняття «бібліотерапія». На думку сучасних науковців, перетворення проблем людини є предметом розгляду цілої низки наук. Виходячи з цього, постає проблема зведення в єдину систему набутих знань та установлених меж «інтересів» кожної окремої галузі. Одні дослідники бібліотерапію відносять до суспільних наук, оскільки об'єктом її дослідження є особистість, інші вважають її прикладною дисципліною, що виникла на стику бібліотекознавства, книгознавства, медичної терапії, невропатології, психології, психіатрії, педагогіки. Метою дослідження є з'ясування місця бібліотерапії в бібліотекознавстві.

Бібліотерапевтичний напрям діяльності бібліотек фахівці розробляли в різні історичні періоди.

Науковці та практики протягом тисячоліть намагалися з'ясувати, якою мірою бібліотерапія справляє лікувальний вплив на читача. Як за допомогою читання, спеціально підібраної літератури можна досягти оптимізації його психічних реакцій, а отже і фізіологічних та біологічних процесів його організму? Як спілкування з книгою допомагає людині послаблювати або підсилювати свій емоційний стан, досягати духовної рівноваги?

Ідея лікувати або хоча б корегувати настрій та емоційний стан людини за допомогою книг виникла в давні часи – з моменту заснування бібліотек

у Греції. Ще Платон та його послідовники пропонували слухачам звертатися до книг, щоб покращити свій стан.

Першими лікування книгою почали активно практикувати церковні бібліотеки, в яких зберігались великі масиви видань релігійного змісту. І вони дійсно приносили віруючим заспокоєння і надію.

Побуває думка, що бібліотерапія зародилась і перебувала під крилом церкви аж до епохи Відродження, доки література не стала світською і доступною широкому загалу людей. З цього часу і лікарі почали використовувати її з лікувальною метою. Так, у XVIII ст. вони досить часто радили своїм пацієнтам читати «Дон Кіхота» Сервантеса або сторінки будь-якого іншого гарного тексту [3].

Видатний російський лікар і філософ-матеріаліст, професор терапії в Московському університеті І. Є. Дядьковський у своєму підручнику «Загальна терапія» (1836) визнавав читання одним із головних засобів психотерапії. А вітчизняний бібліотекар П. Должников ще у 1849 р. називав бібліотеку «аптекою для душі» [12].

Безпосереднім родоначальником бібліотерапії вважається шведський невропатолог Яроб Білстром. У 1916 р. в США на з'їзді Асоціації лікарняних бібліотек його техніка виконання замовлень пацієнтів, що потребували допомоги у з'ясуванні їхніх проблем була схвалена і отримала назву «бібліотерапія» [6].

В першій третині XX ст. І. З. Вельвовський, професор, доктор медичних наук, науковий керівник Методичного центру з впровадження психотерапії в курортологію, займався створенням методики бібліотерапії, яка була складовою науково-практичної проблематики кафедри психотерапії, психопрофілактики і психогігієни Українського інституту удосконалення лікарів. У 1927 р. І. З. Вельвовський в психотерапевтичному диспансері, а потім і в Харківському психоневрологічному госпіталі почав застосовувати бібліотерапію для лікування пацієнтів.

Згодом М. П. Кутанін, професор, представник московської школи психіатрів, активно долучився до пропаганди нового методу лікування і саме він ввів термін «бібліотерапія» у широкий науковий обіг.

У Радянському Союзі бібліотерапія, як метод опосередкованої дії на хворих з різними видами неврозів, розвивалася з 60-х років. У 1967 р. за ініціативи професора І. З. Вельвовського при базовому психотерапевтичному санаторії «Березовські мінеральні води» (Харківська область) був відкритий перший у СРСР кабінет бібліотерапії, який очолила А. М. Міллер. У 1975 р. вона захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук за темою «Особливості керівництва

читанням хворих в бібліотечних лікувально-профілактичних установах». Варто зазначити, що саме завдяки науковим напрацюванням цієї дослідниці бібліотерапія набула статусу самостійної наукової дисципліни і впевнено зайняла свою нішу на межі бібліотекознавства і психотерапії [12].

Активно розробляючи проблеми бібліотерапії А. М. Міллер розрізняла три основні підходи до розуміння цієї дисципліни [8]:

1. Бібліотекознавчий, який є домінуючим серед зарубіжних вчених, згідно з яким бібліотерапія для хворих повинна бути лише чинником, який відволікає людину від думок про хворобу, допомагає їй терпіти фізичні страждання. Вона не може ставити перед собою мету керувати процесом читання конкретного читача або однорідних читацьких груп. Таким чином підготовка бібліотекарів не повинна містити дисципліни, що пов'язані з роботою з хворими.

2. Прихильники протилежної точки зору – головним чином це фахівці з Німеччини – вважають, що бібліотерапія є компонентом психотерапії хворих невротиками і деякої частини психічно хворих. Вона може здійснюватися тільки лікарем-психотерапевтом чи психіатром без участі бібліотекаря.

3. Представники третього напрямку, найбільш перспективного на думку А. Міллер, вважають, що бібліотерапія є допоміжною, а в окремих випадках і рівноправною частиною лікувального процесу при невротиках і соматичних захворюваннях. Вона має здійснюватися за участі лікаря-психотерапевта і спеціально підготовленого бібліотекаря.

Невротик – це психічна хвороба, яка руйнує не тільки силу волі, але й роз'їдає естетичні засади в душі людини, притуплює здатність відділяти справжнє мистецтво від підробки. Хворий, зосереджений на своєму горі, не здатний оцінити та насолоджуватися красою стилю, художніми достоїнствами книги. Ким би він не був до хвороби, захворівши невротиком, він бачитиме в художніх творах тільки одне – голу фавулу і шукатиме в ній паралелі зі своїми життєвими переживаннями, думками і відчуттями. Фахівці називають це психопатологічним тенденційним підбором літератури: невротик читає все підряд – і Гомера, і масову літературу, лише б знайти в книзі сюжети і переживання, схожі зі своїми, і ще, і ще раз пережити чуже як своє, а своє – як чуже. Невротик не здатний вилікуватися самостійно, адже він не хоче читати книги, які можуть допомогти йому подолати хворобу.

Перша задача бібліотерапевта – захистити хворого від непотрібної йому літератури, до якої він прагне і яка тільки посилює його депресивний стан, і спрямувати пацієнта на читання здорової (хорошої) літератури.

Хороша література, вважає А. Міллер, лікує не стільки сюжетом, скільки семантикою мови, ідеями, художніми засобами, тобто відновлює художній смак пацієнта [9].

Визначення, прийняте Асоціацією лікарняних бібліотек США, концентрує увагу на тому, що бібліотерапія – це використання спеціально відібраного для читання матеріалу як терапевтичного засобу в загальній медицині і психіатрії з метою вирішення особистих проблем хворого за допомогою керованого читання. А. М. Міллер відстоювала свою дефініцію: бібліотерапія (від грец. *biblio* – книга та *therapeia* – лікування) – форма психотерапії, що ґрунтується на застосуванні систематичного читання з метою покращення психологічного стану пацієнта [8]. Отже, бібліотерапію можна розуміти як метод, що ґрунтується на спеціальному доборі хворому літератури для читання.

Сучасний російський бібліотекознавець Ю. М. Дрешер вважає бібліотерапію наукою про закономірності, механізми, способи збереження і закріплення фізичного і духовного здоров'я, цілісності особистості у несприятливих умовах за допомогою синтезування ситуацій читання спеціально підібраної літератури [6].

Відомий сучасний польський науковець І. Борецька дає наступне визначення бібліотерапії – це терапевтичний вплив, який завдяки використанню читацьких матеріалів, що розуміються як допоміжні засоби терапевтичного процесу в медицині, є видом психічної допомоги й підтримки для розв'язання шляхом цілеспрямованого читання, особистих проблем пацієнта, що надає підтримку на шляху до досягнення почуття безпеки й може дозволити задовольнити його потреби [4].

На думку О. Є. Алексєйчика (лікаря-психіатра, психотерапевта, керівника психотерапевтичної клініки Вільнюського Центру психічного здоров'я (Литва)), лікувальне читання відрізняється від читання взагалі своєю спрямованістю на певні хворобливі психічні процеси, на стан особистості, її психічні характеристики. Лікувальна дія процесу читання виявляється в тому, що ті чи інші психічні реакції, пов'язані з ними почуття, бажання, роздуми, викликані за допомогою книги, доповнюють нестачу особистих образів та уявлень, витісняють хворобливі роздуми, змінюють їх і людина починає мислити у новому напрямі, і прагнути до нової мети [1].

Бібліотерапевту, щоб допомогти людині вийти зі стресової ситуації, потрібно максимально точно визначити рівень її читацького розвитку. На думку члена-кореспондента Міжнародної Академії Акмеологічних наук І. М. Казарінової, упродовж тривалого часу теоретики і практики бібліотерапії акцентували свою увагу тільки на тому, що потрібно читати,

розробляли списки корисних, при різних хворобах або проблемах книг, і забороняли ту або іншу літературу, не враховуючи ні реального рівня читацького розвитку, ні його зростання в майбутньому. Науковець вважає, що розвитку бібліотерапевтичної діяльності не сприяла й думка окремих дослідників про визначальну роль у цьому процесі лише так званої «легкої» літератури. На її переконання, в таких ситуаціях означена література лише завдавала величезної шкоди розвитку особистості, насамперед ігнорувалися читацький досвід особистості в стресових ситуаціях, способи здійснення нею читацької діяльності. Також приділялася недостатня увага формам і методам роботи з читачами, особливо у питаннях виховання культури читання, навчання читачів різним прогресивним методикам роботи з текстом. Нечітко визначалися і напрями бібліотерапевтичної роботи. Часто просто прагнули допомогти подолати неврози. Звичайно, така позиція багато в чому була пов'язана з вузькістю тлумачення самого терміну «бібліотерапія» як лікувальної дії книги [7].

О. В. Горський та І. М. Казарінова здійснили наукову розвідку витоків терміна «бібліотерапія» і дійшли висновку, що йому відповідає наступне визначення – це «бібліотечне піклування про читача», що призводить до гармонійної відповідності не тільки нашарування смислів, а й головну мету й результат бібліотечної роботи – піклування про розвиток читача в різних умовах і станах особистості [5, с. 65].

У наш час вивченню читацької аудиторії і самого процесу читання приділяється значна увага, особливо це стосується психологічних, соціальних та бібліотерапевтичних аспектів. Н. О. Стефановська, наприклад, виокремлює цілу низку сучасних соціологічних досліджень читання: вивчення громадської думки про книги та бібліотеки як показник ставлення до норм і цінностей культури, що пропагуються ними; аналіз структури книжкових пріоритетів, визначення ролі бібліотек різного типу у її формуванні; дослідження формування різних типів читацького розуміння літератури в умовах сім'ї, школи та інших соціальних інститутів; аналіз диференціації читацької аудиторії, процесів розвитку читацьких навичок і запитів, читацької активності; вивчення впливу читання на різні сфери людського життя (робота, навчання, дозвілля) і навпаки – залежність читання від нових інформаційних технологій [11].

Для розвитку соціології читання, впровадження її результатів у практичну діяльність бібліотек, на нашу думку, потрібні розробки типології читачів та психолінгвістичні типології, які допоможуть бібліотекарям та бібліотерапевтам у роботі з відвідувачами. Наприклад, потрібне чітке розуміння того, що художня література – це один з найважливіших засобів

виховання людей, формування їх світогляду, почуттів та естетичних смаків. Вона також є невичерпним джерелом пізнання життя. Крім того, варто усвідомлювати, що сприйняття художньої літератури є досить складним розумово-психологічним процесом, і чим правильніше цей процес організувати, тим сильнішою буде дія книги на читача, і, відповідно, тим сильнішим буде бібліотерапевтичний ефект.

Наприкінці ХХ ст., російський психолінгвіст В. П. Белянін, автор книг «Текст как отражение внутренних миров автора и читателя», «Психологическое литературоведение», «Основы психолингвистической диагностики», проблему сприйняття тексту розглядає як одну з ключових для сучасної психолінгвістики. Науковець проводить дослідження у двох напрямках: здійснює опис психологічної моделі сприйняття, рівневий характер цього процесу та вивчає обумовленість характеру і результату сприйняття зовнішнього світу. Психолінгвістичну типологію художніх текстів він здійснює за емоційно-сміисловою домінантою. Дослідник вважає, що підхід до тексту як до емоційної моделі світу, що виражена за допомогою мовних засобів, дає змогу будувати типологію текстів (передусім художніх) за типами ставлення людей до світу за тією емоційно-сміисловою домінантою, що проявляється в тексті [2].

Отже, нами з'ясовано, що бібліотерапією називають лікувальний ефект, який проявляється в процесі та після читання індивідуально підбраної бібліотекарем та медичним працівником літератури. Це прикладна галузь знання виникла на стику бібліотекознавства, книгознавства, медичної терапії, невропатології, психології, психіатрії й педагогіки.

Аналіз наведених вище визначень поняття «бібліотерапія» дає підстави запропонувати більш повну його дефініцію: бібліотерапія – це напрям діяльності бібліотек, що спрямований на аналіз, систематизацію, підбір літератури, читання якої може мати психотерапевтичний ефект у певній категорії читачів і сприяти нормалізації їхнього психічного стану.

На нашу думку, бібліотерапевтичний процес може здійснюватися як у бібліотеці, так і за її межами. Адже спеціально підібрана література може мати не лише відволікаючий ефект у випадку фізичного захворювання, а й допомагати читачеві адаптуватися до різних стресових, кризових ситуацій, які можуть виникати протягом життя. Якщо у процесі взаємодії з читачем виявлено певні проблеми психологічного характеру, бібліотекар вправі запропонувати йому перелік книг, які можуть здійснювати психотерапевтичний ефект саме з цієї проблеми і який завчасно підготовлений психологом чи психотерапевтом. Якщо стан читача з часом

не покращується, то бібліотекар може порадити йому звернутися до відповідного спеціаліста – психолога, психотерапевта і у подальшому вони можуть співпрацювати з бібліотечним закладом. Варто зазначити, що бібліотечних фахівців необхідно обов'язково готувати до роботи з різними категоріями читачів, адже саме цей підхід є справді цивілізованим і зможе сприяти, з одного боку, розширенню функцій сучасних бібліотек, а з іншого – залучати до бібліотечних послуг значно більшу кількість читачів.

Зарубіжні фахівці вважають, що у бібліотеках повинні працювати спеціально підготовлені фахівці – бібліотерапевти, оскільки бібліотерапевтична діяльність вимагає у такого фахівця наявності комплексу специфічних особистісно-професійних якостей [6].

На думку В. Невського, бібліотерапія може бути різною за своїм спрямуванням: раціональною, емоційною, психоаналітичною. І він наголошував ще на початку ХХ ст. на тому, що бібліотекар, добре психологічно підготовлений та володіючий знаннями особливостей різних психотерапевтичних шкіл, може обирати у своїй роботі саме той напрям чи стиль, який йому більше імпонує [10].

Дійсно, напрямів психотерапевтичної діяльності на сьогоднішній день є значна кількість і серед них ми можемо виділити такі як психоаналітичний, когнітивно-поведінковий, гуманістичний. І кожен з цих напрямів може бути ефективним у тому чи іншому випадку вирішення певної проблеми конкретної людини. Бібліотечні фахівці повинні на достатньому рівні бути з ними ознайомлені і уміти їх використовувати під час своєї професійної діяльності. І тому, на нашу думку, у процесі професійної підготовки бібліотекарів варто збільшити кількість годин курсу «Психологія» і ввести додатковий курс «Бібліотерапія».

Список використаних джерел

1. *Алексейчик А. Е.* Библиотерапия / А. Е. Алексейчик // Руководство по психотерапии. – Ташкент : Медицина, 1985. – С. 127–142.
2. *Белянин В. П.* Психолингвистическая типология художественных текстов по эмоционально-смысловой доминанте : дис. ... д-ра филол. наук / Валерий Павлович Белянин. – М., 1992. – 340 с.
3. Бібліотерапія: потенційні можливості та основні завдання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.sowa.com.ua/biblioterapiya.htm>. – Назва з екрану.
4. *Борецька И.* Библиотерапия : лекции для студ. пед. спец. / Ирена Борецька ; пер. с пол. И. Ф. Притульник. – Гродно : ГрГУ, 2007. – 99 с.
5. *Горский А. В.* К истокам термина «Библиотерапия» / А. В. Горский,

И. Н. Казаринова // Библиотекознание. Документознание. Информология. -- 2004. -- № 4. -- С. 59–66.

6. Дрешер Ю. П. Современная концепция подготовки специалиста-библиотерапевта : науч.-метод. пособие / Юлия Николаевна Дрешер. – Казань : Медицина, 2003. – 248 с.

7. Казаринова И. «Душ человеческих добрые лекари». Библиотерапия: акмеологический подход / Ирина Казаринова // Библ. дело. – 2003. -- № 12. – С. 11–12.

8. Библиотерапия [Электронный ресурс] / Психотерапевтическая энциклопедия. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_psychotherapeutic/40. – Загл. с экрана.

9. Миллер А. М. О реабилитационном аспекте библиотерапии при психозах / А. М. Миллер // Вопросы психотерапии : тез. докл. Всесоюз. науч. конф. -- М., 1977. – С. 128–132.

10. Невский В. А. Психология и консультация по самообразованию / В. А. Невский // Предмет и методы современной психологии. – М., 1929. – С. 38–42.

11. Стефановская Н. А. Проблемы развития социологии чтения в России [Электронный ресурс] / Н. А. Стефановская // Материалы Восьмой междунар. науч. конф. «Библиотечное дело – 2003». – Режим доступа : http://www.library.ru/sociolog/text/article.php?a_uid=246. – Загл. с экрана.

12. Библиотерапия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biblioterapia.psi911.com/>. – Загл. с экрана.